

ȘTIINȚELE PRACTICE: ETICA ȘI POLITICA ÎN FILOSOFIA LUI ARISTOTEL

Mihai Braga, dr. conf., UTM

După științele teoretice urmează științele practice despre om și scopurile lui în calitate de individ și membru al societății. În primul caz este vorba despre etică, în al doilea despre politică.

Etica

Aristotel susține că, toate acțiunile omului tind spre anumite scopuri care sunt privite drept un anumit bine. Acțiunile și scopurile între ele sunt coordonate și supuse unui anumit scop final sau „ultimului bine”, despre care toți spun că este fericirea. Dar ce este fericirea? Oamenii înțeleg fericirea destul de diferit. Aristotel evidențiază următoarele puncte de vedere asupra fericirii:

1) pentru mulți fericirea se reduce la plăcere, dar viața cheltuită pentru plăcere, susține Aristotel, este o viață de rob, demnă de un animal;

2) pentru alții fericirea este slava, pentru omul antic aceasta era egal cu ceea ce pentru omul contemporan este succesul, dar succesul este ceva exterior dependent de acela care-l decernează, recunoaște;

3) pentru cineva fericirea constă în înmulțirea bogăției, și acesta este unul dintre scopurile cele mai absurde – viață împotriva naturii, pentru că bogăția este mijloc pentru altceva, și în calitate de scop nu are nici un sens.

Binele superior și fericirea posibilă pentru om constă în autoperfecționarea sa ca om, adică în activitate care îl deosebește de celelalte ființe. Nu numai să trăiești, doar și plantele trăiesc. Nu numai să simți, doar și animalele simt. Activitatea rațiunii este scopul demn de om: „binele omului constă în activitatea sufletului corelată cu virtutea, dar dacă virtuți sunt multe, atunci în armonie cu cea mai bună și mai perfectă. Dar trebuie de completat,

subliniază Aristotel, că fericirea constă și în viața împlinită. Și într-adevăr o rândunică nu face primăvara, nici chiar o zi de primăvară: o zi nu-l face pe om fericit.

Vedem la Aristotel că omul nu este doar suflet, ci partea lui superioară; partea rațională este dominantă și este cea mai prețioasă parte a sufletului și a omului, în care fiecare om se găsește pe sine. Omul este în primul rând intelect. Aristotel de fapt este realist el prețuiește lucrurile materiale la justa lor valoare; prezența lor nu-l face pe om fericit, dar lipsa lor poate cu adevărat să-i compromită viața.

Virtuțile etice. „Calea de mijloc”. Omul, în primul rând, este intelect, dar nu numai. În suflet este „ceva străin rațiunii care i se opune și o contrazice”, dar care participă la activitatea lui. Partea vegetală a sufletului nicidecum nu participă la activitatea rațiunii, în timp ce capacitatea de a dori, apetiturile într-un fel sau altul participă, făcându-l pe acesta să le asculte și să se supună. În dominarea acestei părți a sufletului, în îndemânarea, în puterea de a ține pasiunile în hotarele „bunului simț” și constă virtutea etică, demnitatea comportării practice. Acest tip de comportare se atinge prin repetarea unei serii de acțiuni controlate care formează deprinderea: „v-om căpăta virtutea, acționând tot așa ca și în alte arte”, prin activitatea practică, experiență, activând – (muzicantul se învață a cânta numai antrenându-se).

Astfel virtuțile devin un al doilea înveliș sau „mod de a fi”, prin care noi singuri ne creăm pe noi. Pentru că există o multitudine de impulsuri naturale pe care rațiunea trebuie să le dozeze controleze și tempereze, astfel sunt o multitudine de virtuți, dar toate au o caracteristică esențială. Impulsurile, afecțiunile, simțurile – toate tind către surplusuri, ori mai mult ori mai puțin, de fiecare dată sunt fără măsură, în acest sens sunt defectuoase. Includerea rațiunii aduce cu sine „măsura precisă”, calea de mijloc între părțile opuse, ritmul măreț al împăcării. Bărbăția „de exemplu”, este calea dintre nebunie și frică, dărnicia este măsura precisă între lăcomie și risipă. Virtutea, deci este un fel de

temperare care ne reține de la greșeli și blestemuri spre care ne duc pasiunile. Calea dreptății și a justiției este calea de mijloc. Poți să te greșești pe multe căi, dar calea dreaptă este doar aceasta. Astfel înțeleasă temperarea este valoarea supremă, pentru că înseamnă biruința rațiunii asupra instinctelor. În acest triumf se sintetizează toată înțelepciunea geniului grec, începând cu primii înțelepți și sfârșind cu învățătura lui Platon despre măsură.

Virtutea dianoetică și fericirea supremă. Între toate virtuțile este una în care sunt comprimate toate virtuțile. Aceasta este dreptatea. Ea este o lumină, stea care întotdeauna poate fi admirată. Numai prin dreptate putem da măsură tuturor bunurilor demnității, și antipodurilor ei. Perfecțiunea sufletului rațional este virtute „dianoetică” (grec. „două” + „noesis”). Sufletul rațional are două aspecte, pentru că are de afaceri cu realitatea relativă (schimbătoare), pe de o parte, iar pe de altă parte, cu principii constante, neschimbătoare. Astfel avem două virtuți dianoetice „phronesis”- raționalitate, și „sophia” – înțelepciune. Raționalitatea, sau înțelepciunea practică, constă în stabilirea corectă a ceea ce este „bine” și ce este „rău” pentru om. Înțelepciunea ca „sophia” constă în cunoașterea realității, care se găsește, dincolo de om, mai sus de el, și aceasta este metafizica, știință teoretică.

Anume, expediindu-se pe sine în Metafizică, și perfectându-se în activitatea contemporană omul poate atinge fericirea supremă și să atingă dumnezeiescul. Activitatea intelectuală, pentru că este teoretică, nu urmărește nici un scop extern și, având plăcere proprie, care constă în intensificarea acestei activități până la autoîndeplinire. Nu este corect să ne mărginim la ceea ce este finit și este măsurabil cu omul. Invers, trebuie să ne măsurăm cu ceea ce este nemuritor, făcând tot posibilul ca să trăim cu ceea ce este mai nobil în noi, mai mic poate după mărime, dar mai prețios și care le întrece pe toate celelalte. Animalele nu participă la noțiunea de fericire, pentru că ele sunt lipsite de această capacitate. Zeii în viața fericită trăiesc etern. Numai omul este fericit în măsura în care

poate s-o atingă prin activitatea contemplativă. Deci atât cât se extinde contemplarea, atât se extinde și fericirea.

Psihologia actului moral. Aristotel a încercat să depășească intelectualismul de tip socratic (omul dacă cunoaște binele, nu poate face rău, răul este rezultatul ignoranței), el știa de fapt că una este să cunoști binele, alta este să acționezi actualizând binele. El a încercat să pătrundă în procesele psihice, determinante ale acțiunii morale.

În centrul atenției stă actul alegerii „prohairesis”, care este legat de actul stabilirii, primirii hotărârii. Când tindem spre un anumit scop, atunci de la început stabilim care și câte mijloace trebuie activate pentru atingerea scopului. Alegând mijloacele noi le punem în mișcare. Astfel pentru Aristotel alegerea se raportează la mijloace, dar nu la scopuri. Deci scopurile nu sunt nici bune nici rele după necesitate. Bune pot fi doar scopurile atinse, care sunt obiecte ale voinței dar nu a alegerii. Dar voința vrea întotdeauna numai binele sau ceea ce ei îi pare bine. Deci trebuie să dorești binele adevărat, dar nu care pare astfel. La rândul său binele adevărat recunoaște doar pe omul virtuos. Este descris un cerc. Ceea ce caută Aristotel, dar nu găsește este „voința liberă”. El spune că „omul virtuos poate să vadă în orice binele, pentru că acesta este regula și măsura oricărui lucru”. Dar de ce cineva devine virtuos nu este clar. De aceea el concluzionează, că dacă ceva a devenit vicios nu mai poate să fie altfel, chiar dacă în izvor nu a fost vicios. În hotarele culturii antice problema nu poate fi rezolvată.

Statul și cetățeanul

Binele unui individ particular după natura sa este același ca și binele statului, chiar mai „frumos și mai dumnezeiesc”, dar din particular crește socialul. Față de stat grecii aveau un sentiment deosebit, pentru că ei înțelegeau individul în modusul de stat, iar statul în modus de individ. Maniera de gândire a grecilor se reflectă în definiția „omul este un animal politic”. „Acel ce nu se poate

include și deveni parte a unei societăți care nu are nevoie de nimic și de nimeni, este mulțumit doar cu persoana sa, ceea ce nu este parte a statului, el ori este animal, ori Dumnezeu”.

Și totuși Aristotel nu-i consideră pe toți cetățeni din acei ce trăiesc în stat și fără care statul nu ar putea exista.

Pentru a fi cetățean trebuie să participe la conducere, primirea legilor, realizarea dreptății. De aceea nici locuitorii coloniilor, nici a altui oraș ocupat, nici meșteșugarul, chiar nici oamenii liberi nu pot fi cetățeni, dacă ei nu au destul timp liber pentru a conduce statul. De aceea numărul cetățenilor este redus, ceilalți realizează necesitățile cetățenilor. Aristotel trece de la structura socială la teoretizarea robiei. Robul este „instrument, care anticipează și determină celelalte instrumente”. „Omul este atunci animal, când ceea ce are el mai bun, mai prețios este doar corpul, atunci el aparține robilor după natura sa, de aceea partea lui superioară este supusă; să fii în supușenia altora”. Rob în potență este acela care aparține celui puternic în potență, și de aceea participă în rațiune numai în măsura senzualității nemijlocite, în timp când alții nu au nici aceasta, supunându-se pasiunilor. El aparține rațiunii numai, atât cât pentru aceasta cere senzualitatea nemijlocită, de aceea pe robi și animale îi folosesc pentru satisfacerea necesităților corporale.

Statul și formele lui. Statul trebuie să aibă diferite forme, diferite constituții. Constituția este structura, care dă forma, ordinea statului. Pentru că statul poate începe: 1) de la un om; 2) de la o parte mică de oameni; 3) de la mulți; și pentru că cei ce conduc statul pot conduce în corespundere: 1) cu binele general; 2) cu interesul personal primim trei forme drepte de conducere: 1) monarhia; 2) aristocrația; 3) politia; și trei forme de conducere nedrepte: 1) tirania; 2) oligarhia; 3) democrația.

Prin democrație Aristotel înțelegea un mod de conducere care neglijând binele general, nesănătos tolerează interesele săracilor, nu numai material, ci și spiritual, de aici vine un sens nou al democrației – demagogia, el concretizează că dacă toți sunt egali în

libertate nu înseamnă că toți sunt egali și în rest. Aristotel susține că mai bune sunt primele două forme monarhia și oligarhia, dar deoarece oamenii sunt așa cum sunt, atunci politica corespunde mai mult realității pentru că ea realizează calea de mijloc, între oligarhie și democrație, adică o democrație temperată în care sunt conservate ajunsurile oligarhiei și sunt înlăturate neajunsurile democrației.

Statul ideal. Pentru că scopul statului este realizarea moralității, atunci pe Aristotel îl interesează perfectarea și întărirea virtuții. Valorile, dreptatea, înțelepciunea oricărui stat are tot atâta putere cât are și un cetățean. Astfel Aristotel confirmă relația platoniană dintre stat și suflet. Statul desăvârșit trebuie să corespundă măsurii umane: să nu fie nici suprapopulat, nici puțin populat, iar teritoriul trebuie să fie destul de mare pentru a satisface necesitățile materiale, dar nu atât de mare pentru a avea dificultăți în dirijarea sa. În stat Aristotel include caracterul polisului grecesc, dar și a formelor statale din est. Pentru a folosi corect energia cetățenilor și înțelepciunea celor în vârstă, primii trebuie să fie pregătiți pentru apărarea statului, iar cei din urmă, pentru slujirea lui Dumnezeu, dar și unii și alții participă la dirijarea statului.

Idealul statului desăvârșit este viața desăvârșită, viața în pace și activitatea contemplativă. Totul în viață se împarte în două părți, o parte, de exemplu, tinde către griji și muncă, alta către libertate, una către război, alta către pace, de aceea acțiunile pot fi ori utile, ori frumoase. În alegerea scopurilor trebuie să tindem către cele mai superioare, dar bazându-ne pe cele inferioare. Având scop pacea, noi ne pregătim de război, lucrând din toate puterile, noi nu uităm de libertate: tot ce-i util este pentru a veni către frumos. De criteriul acesta trebuie să se conducă legiferatorul, să nu încurce scopul cu mijloacele, ținând un raport corect între capacitățile sufletului și acțiuni: este important să lucrezi și să duci iscusit războaiele, dar și mai important este să poți să te odihnești, să trăiești în pace și să crezi frumosul.